
جنگ رباعی

بازیابی و تصحیح رباعیات کهن پارسی

پژوهش و ویرایش

سید علی میرافضلی

انتشارات سخن، تهران

www.ketab.ir

سرشناسه	: میرافضلی، سیدعلی
عنوان و نام پدیدآور	: جنگ رباعی: بازیابی و تصحیح رباعیات کهن پارسی / پژوهش و ویرایش سیدعلی میرافضلی
مشخصات نشر	: تهران: سخن، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: هفده+۱۷۶ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۷۲۳-۹
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: شعر فارسی - تاریخ و نقد
موضوع	: رباعی - تاریخ و نقد
موضوع	: دوبیتی‌ها - تاریخ و نقد
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۳ ج ۹/۸۶ PIR۲۵۴۸
رده‌بندی دیویی	: ۸۶۱/۰۰۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۷۲۳۳۷۵

انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، شماره ۴۸

فکس: ۶۶۲۰۵۰۶۲

www.sokhanpub.com

e-mail: info@sokhanpub.com

جنگ رباعی

بازیابی و تصحیح رباعیات کهن پارسی

پژوهش و ویرایش سیدعلی میرافضلی

چاپ اول: ۱۳۹۴

لیتوگرافی: صدف

چاپ: چاپخانه مهارت

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۷۷۳-۹

تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل و محل کار

۶۶۹۵۳۸۰۵ ، ۶۶۹۵۳۸۰۴

گنجینه سفینه‌های کهن پارسی

من و سفینه حافظ که جز درین دریا
بضاعت سخن درفشان نمی‌بینم

این اصطلاح در لباب الالباب چند بار آمده است و شعرای جهانی ما - سعدی و حافظ - آن را در شعر خود به ظرافت و زیبایی و گویایی جای داده‌اند. مجدالدین تبریزی، جامع مجموعه بی‌مانندی که با نام «سفینه تبریز» نسخه‌برگردان شده است در یک جا ترکیب آن مجموعه جاودانی را «سفینه» شمرده و به همان مناسبت اینک چنان نامی بر آن مجموعه سگه خورده است. در نام کتاب‌هایی چون سفینه الکبری، السفینه الجرائدیه (صغری و کبری) و سفینه النجاة و جز آنها هم دیده می‌شود.

واژه جُنْگ، در زبان چینی به گونه‌ای از زورق‌های یادبانی گفته می‌شده و می‌شود؛ اما در آن زبان آن‌طور که پُرسان شده‌ام استعمال مجازی ندارد. این کلمه در تاریخ و صاف (ضمن سخن از جلوس بایکو و اشاره به آورد و برد امتعه چین و ماچین و هند و سند) و در جامع التواریخ رشیدالدین فضل‌الله همدانی، به مصداق واقعی آمده و ابن بطوطه هم در همان قرن هشتم، به همان مفهوم به صورت «جُنْگ» به قلم آورده است.

اما کلمه جُنْگ چینی که به معنی کشتی بوده است در قرن نهم هجری با کلمه عربی سفینه برای مجموعه اشعار و نوشته‌های دیگر به کار رفته است. شرف الدین علی یزدی (م ۸۵۸) در بیتی که برای آوردن بر روی «جلد جُنْگی» سروده بوده می‌گوید:

انتشارات سخن بر سر آن شده است تا
شماری چند از سفینه‌ها، بیاضها و جنگ‌های
شعری گناه که تاریخ ادبی زبان فارسی را بار آورد
و گسترده می‌کند در مجموعه‌ای یکدست به چاپ
پرساند. نیت خیر مگردان که مبارک‌غالی است.

سفینه و بیاض دو کلمه عربی است و جُنْگ واژه‌ای چینی. بیاض در تداول عمومی بیشتر به کاغذ نانوشته یا دفترهای سفید گفته می‌شده. به همین مناسبت است که میان قدما اصطلاح از سواد به بیاض بردن رواج داشته و خواجه علی سیرجانی عارف قرن چهارم و پنجم تألیف گرانمند خود را سواد و بیاض نام نهاده است.

اینکه سفینه به این‌گونه دفترها گفته شده محتمل است کنایه‌ای باشد از کشتی نوح که ناچار هرگونه جنس و متاعی در آن می‌بوده است. صائب گفته است:

شکسته است درین جا هزار کشتی نوح
محیط عشق چه جای سفینه غزل است
سفینه استعمال قدیم دارد، شاید از قرن پنجم به بعد. همچنان که ثعالبی و نسفی (مؤلف القند) و دیگران از جمله در منشآت ابن‌خالویه (المختارات، قرن هفتم) به کار آمده است و سوزنی سمرقندی در بیتی گفته است:

از قلم سوزنی به مدحت صاحب
پنجه دیوان بیش باد و سفینه

یا عطار سروده است:
تو تا مشغول بیتی و سفینه
از آن دریات نبود کم به سینه

جنگ‌ها در بحر باشد و اندرین بحر شریف

بحرها بینی گهرزا وان گهرها بس لطیف
گونه‌ای دیگر از کتاب‌ها هست که چند یا
چندین رساله و متن‌های منثور و همچنین ابیات
گزیده را در خود دارد که به آنها معمولاً اطلاق
«مجموعه» می‌شود و شاید درست نباشد که آن
دفاتر چند رساله‌ای با سفینه و بیاض و جنگ از
یک گونه دانسته شود.

گاهی که مجموعه‌های منتخب نظم و شعر یا
قطعات نثر نامی مشخص نداشته‌اند به مرور زمان
از جانب دارندگان بعدی نامی می‌یافته‌اند که آرام
آرام مصطلح می‌شده است؛ مانند «دواوین سته»
موجود در کتابخانه چستربیتی. همانطور که
حبیب یغمائی بیاض (جنگ) قدیمی ۲۴۴۹
دانشگاه تهران را با نام نمونه نظم و نثر فارسی
منتشر ساخت.

اما بعضی از جامعان سفینه و بیاض و جنگ
دفتر خویش را نام‌گذاری می‌کرده‌اند. آن تسمیه‌ها
را در سه گونه می‌توان شناخت:
دسته‌ای جمع‌آمده‌هایی است بی هیچ‌گونه
نظم خاصی همانند دفتر یادداشت که باره‌بار هایی
از شعر و نثر و نسخه پزشکی و رمل و جفر و
عزائم و تاریخ وقایع به دنبال هم یا لابه‌لای هم
می‌آید. مشهورترین همه کشکول شیخ بهایی
است و همانند هایش: زنبیل، چته، هزار پیشه و
گنجینه. در میان آنها صاحب‌ذوقانی بوده‌اند که
نامی چون حاصل الحیوة بر گردآورده خود
نهاده‌اند.

دسته‌ای دیگر که نمونه ممتازش با نام بیاض
تاج‌الدین احمد وزیر شناخته و چاپ شده،
مجموعه‌ای است که آن وزیر خطه فارس در سال
۷۸۲ از دوستان و معاشران فاضل و صاحب‌نظر
خود خواسته بود که هر یک در آن مطلبی مطابق
ذوق خویش بنویسند و آن را به کنز الجواهر من
لطائف الاکابر موسوم ساخت.

دسته‌ای دیگر دفاتر نثری و شعری منتخب

است که گردآورندگان، مندرجات آنها را به منظور
تفهیم مطالب مورد نظر به ترتیب موضوعی
پرداخته و با تبویب به ابواب و فصول منظم
کرده‌اند؛ مانند نزهة المجالس خلیل شروانی (قرن
هفتم)، مونس الاحرار بدر جاجرمی (قرن هشتم)،
انیس الوحده و جلیس الخلوه محمود گلستانه
اصفهانی (قرن هشتم) و نظایر آنها.

ممکن است از گردآورنده‌ای چند مجموعه بر
جای مانده باشد؛ مانند آنکه به طور تصادف دو
جنگ شمس حاجی شیرازی را می‌شناسیم که
یکی در ترکیه موجود است و دیگری در دست
شادروان دکتر محمدحسین علی‌آبادی بود و
اکنون معلوم نیست چه سرنوشتی یافته است و
نزد کیست.

سنت گردآوری چنین مجموعه‌هایی در
سراسر قلمرو زبان فارسی و در همه اعصار
مرسوم بوده و هم‌اکنون در کتابخانه‌هایی که دارای
نسخه‌های خطی هستند نمونه‌های شایسته و
ناشایسته از این دست نسخه‌ها می‌توان یافت.
البته آنها که به قرون قدیم تعلق دارند بیش‌بهاثرند
از آنچه در دوره‌های بعد کتابت شده‌اند. عصر
ایبختانی بر تیموری ترجیح دارد و تیموری بر
صفوی و ملاً صفوی بر قاجاری. در روزگار
معاصر هم نمونه‌های خوبی مانند گلچین
جهانبانی، بهترین اشعار (پژمان) و سفینه قرخ
تألیف شده است و آنها برای آیندگان سرچشمه
خوبی از شعر معاصر ایران خواهد بود.

امید است مجموعه‌ای که انتشارات سخن به
چاپ خواهد رسانید بتواند سی‌چهل جلد از
این‌گونه یادگارا را که در کتابخانه‌های جهان دور
از دسترس پژوهندگان مانده‌اند با روشمندی در
سلسله‌ای همسان منتشر کند تا رنج‌های
فراموش‌شده گردآورندگان دلسوخته و
صاحب‌ذوق آن گنجینه‌های مالا مال ادبی با یاد
آورده شود.

ایرج افشار

فهرست مطالب

-----□-----

۱	سز سخن	۱
۱	جنگ رباعی	۱
۳	سنایی غزنوی: رباعیات نویافته	[۱]
۵۷	عثمان مختاری: رباعیات از قلم افتاده	[۲]
۶۷	معزی نیشابوری	[۳]
۱۵۷	عایشه مقریه	[۴]
۱۶۹	اوحدالدین انوری: رباعیات نویافته	[۵]
۲۰۱	اثیر اخسیکتی	[۶]
۳۰۹	اشرفی سمرقندی	[۷]
۳۲۷	عطار نیشابوری: اختیارات مختارنامه	[۸]
۳۵۷	افضل الدین کاشانی	[۹]
۳۷۵	اوحدالدین کرمانی	[۱۰]
۴۴۵	پوربهاء جامی	[۱۱]
۴۶۳	امامی هروی	[۱۲]
۴۷۹	سید عضد یزدی	[۱۳]
۴۸۷	سید جلال عضد یزدی	[۱۴]
۵۰۱	جلال خوافی	[۱۵]
۵۱۱	سلیمان ساوجی	[۱۶]

۵۴۱	روح عطار شیرازی	[۱۷]
۵۴۹	کمال‌الدین کاشانی	[۱۸]
۵۶۱	کاتبی ترشیزی	[۱۹]
۵۷۹	شیخی طبسی	[۲۰]
۵۸۵	عبد‌العلی رفاعی	[۲۱]
۵۹۱	امیدی تهرانی	[۲۲]
۵۹۹	سایل نهاوندی	[۲۳]
۶۰۷	موالی تونی	[۲۴]
۶۱۵	پامی کرمانی	[۲۵]
۶۲۷	محموی همدانی	[۲۶]
۷۲۷	نظام دستغیب شیرازی	[۲۷]
۷۴۵	غیاث حلوانی شیرازی	[۲۸]
۷۵۳	محمد صوفی آملی	[۲۹]
۷۸۱	صوفی کرمانی	[۳۰]
۷۸۷	مظفر حسین کاشانی	[۳۱]
۸۰۳	حقّی خوانساری	[۳۲]
۸۱۵	نذری قمشه‌ای	[۳۳]
۸۲۳	میر صابر اصفهانی	[۳۴]
۸۳۵	محمد سعید تنهای قمی	[۳۵]
۸۴۷	نامه نامه	
۸۵۹	کتاب نامه	